

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Історія економіки та економічної думки»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Облік і аудит

**За темою № 5 - Формування передумов ринкової економіки в країнах
європейської цивілізації (XVI - перша половина XVII ст.)**

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.21 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу
Протокол від 22.09.21 № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.09.21 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління, протокол від 31.08.2021 № 1

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, Луценко Г. П.

Рецензенти:

1. Професор кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського, Доктор економічних наук, професор, Дружиніна В.В.
2. Викладач циклової комісії економіки та управління КЛК ХНУВС, к. е. н., спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, Пушкар О.І.

План лекції:

1. Формування передумов ринкової економіки в країнах європейської цивілізації (XVI - перша половина XVII ст.).
2. Історико-економічні передумови виникнення та теоретико-методологічні особливості меркантилізму.
3. Основні етапи меркантилістської доктрини.

Література:

Основна:

1. Богиня Д. П. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / Д. П. Богиня, Н. М. Краус, О. В. Манжура. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 428 с.
2. Економічна історія : навчальний посібник / Т. В. Ус, Т. Є. Калашник, І. Ф. Лісна та ін. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 244 с.
3. Економічна історія України : історико-економічні дослідження : в 2 томах / В. М. Литвин. – К., 2011. Том 1. – 695 с. Том 2. – 607 с.
4. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / О. Ю. Амосов, В. В. Калюжний, В. Л. Міненко та ін. – Х. : Магістр, 2009. – 408 с.
5. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / Г. М. Грігорян, О. О. Губарев, Т. Є. Калашник та ін. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2010. – 314 с.
6. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / С. В. Степаненко, С. Н. Антонюк, В. М. Феценко, Н. О. Тимочко. – К., 2010. – 743 с.

Допоміжна:

7. Бойко А. Р. Історія України : навчальний посібник / А. Р. Бойко. – К. : АкадемВидав, 2010. – 687 с.
8. Воробйова Л. Ю. Формування наукових шкіл. Українська школа фізичної економії / Л. Ю. Воробйова // Економіка України. – 2008. – № 4. – С. 66–67.
9. Геец В. М. Проблемность структурных трансформаций экономики стран с развивающимися рынками / В. М. Геец // Економіка та прогнозування. – 2009. – № 1. – С. 54–69.
10. Годзина Г. С. Экономическая история : учебник / Г. С. Годзина, Г. П. Воцанова. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 254 с.

Інформаційні ресурси

1. Законодавчі та нормативні акти України. – Режим доступу : www.uazakon.com.
2. Офіційний сайт Кабінету міністрів України. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.
3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

1. Формування передумов ринкової економіки в країнах європейської цивілізації (XVI - перша половина XVII ст.)

У XVI-XVIII ст. в країнах Західної Європи поступово створюються умови для переходу від феодального до індустріального суспільства, що було пов'язано:

- *з розвитком товарно-грошових відносин в містах;*
- *початком руйнування натурального феодального господарства;*
- *зростанням обсягів торгівлі;*
- *виникають перші великі капітали, розвивається лихварство.*

***Вирішальна роль** у процесі розкладу феодального господарства та переходу до індустріального суспільства належить розвитку науки, техніки, сільськогосподарського виробництва, які створили передумови для здійснення Великих географічних відкриттів кінця XV - початку XVIII ст.*

На кінець XV ст. в країнах Західної Європи було багато зроблено для розвитку промислового виробництва:

- *Удосконалюється водяне колесо, яке використовувалося як двигун.*
- *Попит на метал сприяв удосконаленню доменної печі, що дало можливість одержувати більш якісний метал.*
- *У металообробці почали застосовувати молоти для ковки металу та прості види шліфувальних та токарних верстатів.*
- *У гірничій справі впроваджуються насоси для відкачування води з шахт та різні підйомні механізми, що позитивно вплинуло на видобуток руди та вугілля.*

- В ткацькому виробництві було вдосконалено ткацький верстат, з'явилася в'язальна машина, що дало можливість збільшити виробництво тканин.

- Відбулися суттєві зрушення у суднобудуванні. В кінці XV ст. було побудовано новий тип морського судна - каравелу. Такі судна мали велику кількість вітрил, могли брати на борт багато-численну команду та значний запас провіанту, розрахований на довгий час плавання в океані.

Досягнення західноєвропейських країн у кінці XV - на початку XVI ст. у промисловості й сільському господарстві дали можливість значно збільшити обсяги виробництва товарів та товарообіг. Однак для зростаючого товарообігу в Західній Європі вже не вистачало золота та срібла як засобу обертання і платні, з якого карбувалися гроші, адже паперових грошей європейці ще не знали.

Вагому роль в організації перших морських експедицій відіграв політичний фактор. Саме в кінці XV ст. в Західній Європі утворюються перші централізовані монархії - **Іспанія і Португалія**, які ліквідували феодальну роздрібненість.

Головними причинами організації європейцями морських експедицій у кінці XV ст. були:

- пошук морських шляхів на Схід, щоб звільнитися від залежності Туреччини та арабів;
- необхідність одержання дорогоцінних металів золота та срібла, нестача якого стримувала розвиток торгівлі та збагачення феодалів і купців;
- збільшення надходження різних прянощів, які користувалися великим попитом.

Морські експедиції, які здійснили європейці з кінця XV до початку XVIII ст. увійшли в історію як **Великі географічні відкриття** і мали для економіки країн Західної Європи дуже велике значення.

Серед них найважливіші були такі:

1488 р. Португальські мореплавники Кан та Діаш обстежили узбережжя західної та південної Африки.

1492 р. Х. Колумб, вважаючи, що Індія знаходиться на заході Атлантичного узбережжя, відкрив Америку, Кубу, острови Гаїті.

1497-1499 рр. Васко де Гама відкрив морський шлях з Західної Європи навколо південної Африки в Індію.

1498 р. Англійський капітан Кабот відкриває Ньюфаундленд.

1499 р. Португальці відкривають Бразилію.

1513-1525 рр. Іспанські завойовники перейшли Панамський перешийок і досягли Тихого океану. Кортес завойовує Мексику.

1506 р. Португальці відкривають острів Мадагаскар.

1519-1522 рр. Магеллан здійснює вперше навколосвітню подорож, відкриває багато нових земель, зокрема острови сучасної Індонезії.

1531-1532 рр. Ф. Писарро завойовує території Південної Америки.

1606-1644 рр. - голландські мореплавники відкривають новий континент Австралію та Нову Зеландію.

Головна мета морських експедицій полягала в тому, щоб якомога скоріше досягти країн Сходу та оволодіти їх багатствами.

✓ Відкриття європейськими країнами великої кількості нових земель мало для них суттєві наслідки, позитивно вплинуло на їхній економічний розвиток.

Найвагомішим наслідком Великих географічних відкриттів було:

✓ створення колоніальної системи;

✓ першими колоніальними державами стають Іспанія і Португалія. Ці держави, захопивши величезні землі, грабували їх та населення, здійснюючи нееквівалентний обмін. Не відставали від Іспанії і Португалії у пограбуванні колоній Голландія, Англія та Франція. В XVI-XVIII ст. Англія і Голландія широко розгорнули работоргівлю. Африканських негрів перепродували для роботи на плантаціях в Америці. Работоргівля приносила прибутки, які досягали 1000 %;

✓ великі географічні відкриття привели до утворення світового ринку та встановлення стабільних економічних зв'язків між Західною Європою та знов відкритими землями, що сприяло розвитку торгівлі, мореплавства, промисловості. На кінець XVII ст. знання європейців про земну поверхню набагато збільшилось. Колонії почали широко використовуватися для господарської діяльності, сприяли розширенню зовнішньої торгівлі;

✓ створюються умови для міжнародного поділу праці, світового господарства та світового ринку. Розвитку світової торгівлі сприяло також знайомство європейців з новими культурами: тютюном, какао, кавою, картоплею, маїсом, томатами та ін., які дістали в Європі широкого вжитку. Все це привело не тільки до розширення асортименту різних товарів, але до значного збільшення обсягів торгівлі. Так, тільки ввіз прянощів у Європу в XVI ст. перевищував обсяги венеціанської та генуезької торгівлі більш як у 30 разів;

✓ утворюються торговельні компанії, які активно включилися у боротьбу за нові ринки. Серед них найбільшими були англійська та голландська Ост-Індська компанії, які активно проводили нееквівалентну торгівлю з колоніями, одержуючи величезні прибутки.

Однак головною причиною «революції цін» було не так значне збільшення кількості золота та срібла, як стрімке падіння їх вартості. Це було пов'язано з тим, що золото та срібло видобувалося дешевою працею рабів, а то й просто грабунками туземного населення, тоді як умови виробництва товарів у країнах Західної Європи залишалися в основному без змін.

За таких умов в XVI ст. еквівалентом тієї ж кількості товару стала більша кількість золота та срібла, ніж раніше, що й призвело до різкого зростання цін, особливо на предмети першої необхідності.

«Револуція цін» призвела до збагачення мануфактуристів та падіння реальної заробітної платні найманих робітників, оскільки зростали ціни на продукти харчування та предмети широко вжитку. Так, в Англії ціни на товари підвищились на 155 %, а заробітна плата робітників - тільки на 30 %.

Унаслідок «революції цін» відбувається швидке розорення класу феодалів та падіння заробітної платні найманих робітників, одночасно з цим зростають прибутки мануфактуристів та купецтва.

В цілому «революція цін» прискорила процес падіння феодальної системи, прискорила формування капіталістичного господарства, призвела до накопичення великих сум грошей у руках незначної кількості людей.

У класичному вигляді процес первісного нагромадження капіталу відбувався в Англії:

✓ Ще в XIII-XIV ст. Англія вивозила сиру вовну на переробку за кордон, зокрема до Голландії.

✓ У XV ст. в Англії починають будуватися мануфактури для виробництва сукна з власної сировини, попит на яку з кожним роком зростає. У XVI ст. виготовленням вовняних тканин займалося близько половини робочого населення Англії, а на початок XVII ст. 90 % англійського експорту складала продукція суконного виробництва.

Отже, внаслідок проведення процесу обгороджування насильницьким

шляхом, мануфактури в Англії одержали сировину та дешеву робочу силу, що сприяло їх розвитку та забезпечувало їх власникам накопичення капіталів.

Другою стороною первісного нагромадження капіталу було накопичення значних сум грошей у руках окремих людей. Тут для Англії були характерні такі джерела, як:

- *використання державних боргів та високих відсотків від них;*
- *здійснення політики протекціонізму, що давало можливість державі встановлювати високі митні тарифи, які захищали від конкуренції власного виробника.*

Позитивно на процес нагромадження капіталу вплинув і політичний фактор - буржуазна революція (1640-1649 рр.), яка привела до політичної влади буржуазію.

Що до Голландії, то процес первісного нагромадження капіталу тут почався раніше, ніж в Англії. Ще наприкінці XIV ст. у Голландії сталося руйнування феодальних відносин на селі й утворення фермерських господарств, і як наслідок - виникнення значної кількості вільної робочої сили.

Буржуазна революція в Голландії в другій половині XVI ст. прискорила процес первісного нагромадження капіталу, який відбувався за рахунок таких джерел, як: розвиток фінансових операцій; сільського господарства; грабування колоній та нееквівалентного обміну товарами з ними; прибутків від торгівлі.

Розвиток мануфактурного виробництва викликав погіршення умов праці робітників, збільшення тривалості робочого дня, застосування жіночої та дитячої праці, зниження реальної заробітної платні, що сприяло загостренню соціальних протиріч.

Значний внесок у розвиток мануфактурного виробництва зробили перші буржуазні революції:

- *у Нідерландах (1566-1609 рр.);*
- *в Англії (1640-1649 рр.);*
- *Франції (1789-1794 рр.);*
- *США (1775-1783 рр.).*

Ці революції створили умови для приходу до політичної влади буржуазії, яка прийняла закони, спрямовані на подальший розвиток мануфактурного виробництва, розширення торгівлі, фінансової справи, на ліквідацію феодальних пережитків, що гальмували економічний розвиток країн.

Головний підсумок буржуазних революцій полягає в остаточній перемозі над феодалізмом і встановленям буржуазно-демократичного устрою.

2. Історико-економічні передумови виникнення та теоретико-методологічні особливості меркантилізму

Тривалий період панування меркантилізму віддзеркалив основні тенденції розвитку економічної думки та економічну політику більшості європейських країн XV—XVIII століття.

Меркантилізм походить від лат. **merkari** — торгувати, mercantile перекладається з англійської та французької як торговий.

Головні передумови генезису меркантилізму:

- поступове витіснення натурального господарства товарним, виробництвом, розвиток товарообігу, поглиблення товарно-грошових відносин і розширення торговельних зв'язків; інтенсивний розвиток міжнародної торгівлі, виникнення світового ринку, започатковане великими географічними відкриттями XV—XVI ст.;

- ліквідація політичної роздробленості у західноєвропейських країнах, бурхливий процес становлення централізованих національних держав, їх утвердження у системі світогосподарських зв'язків, утворення перших колоніальних імперій Нового світу;

- поглиблення суспільного поділу праці, виникнення мануфактурного виробництва, створення великих підприємств, зорієнтованих на зростаючий ринковий попит та задоволення експортних потреб;

- розширення сфери діяльності та кардинальна зміна ролі торговельного капіталу, безпосередня участь купців у національній промисловості, поява перших монополістичних об'єднань торговців;

- розвиток наукового знання, започаткований першою науковою революцією XVI—XVII ст.; посилення прикладного значення наукової діяльності;

- ліквідація ідеологічної монополії релігійного мислення.

Економічні ідеї меркантилізму відобразили історичні реалії епохи розвитку та занепаду середньовічного феодалізму в Європі (XV-XIV ст.), первісного нагромадження капіталу, формування передумов переходу від

простого товарного виробництва до приватнопідприємницького ринкового господарства, утвердження та зміцнення європейських держав, найсильніші з яких захоплювали колонії та вели боротьбу за поділ сфер впливу.

В економічній літературі меркантилізм розглядається:

- Як економічна політика феодально-абсолютистських держав епохи первісного нагромадження капіталу, яка відображала інтереси торговельного капіталу і сприяла переходу від простого до розвинутого (приватнопідприємницького) товарного виробництва.

Характерною ознакою економічної політики меркантилізму був яскраво виражений протекціонізм (від лат. *protecio* — заступництво, захист), спрямований:

- на перевищення експорту товарів над їх імпортом з метою нагромадження багатства в країні, збільшення внутрішніх витрат як стимулу зростання виробництва та зайнятості населення;

- підтримку експансії торговельного капіталу, заохочення створення монопольних торговельних об'єднань;

- захист та заохочення розвитку національної промисловості, нарощування виробництва товарів на експорт, надання пільг та субсидій експортерам (привілеїв, монопольних прав, експортних премій, субсидій тощо);

- обмеження імпорту готової продукції, особливо предметів розкоші шляхом встановлення високих ввізних митних зборів, квот, тарифів;

- заборону або обмеження вивезення сировини та заохочення і ввезення з метою підтримки на низькому рівні експортних цін на готову продукцію;

- удосконалення флоту, розвиток мореплавства з метою загарбання колоній та поширення колоніальної торгівлі тощо.

Теоретико-методологічні особливості меркантилізму:

- відсутність системного аналізу усіх сфер економіки, емпіричне дослідження економічних явищ на основі визнання пріоритетної ролі сфери обігу, зокрема зовнішньої торгівлі;

- трактування грошей як найвищої і абсолютної форми багатства, ототожнення грошей із золотом та сріблом;

- аналіз зовнішньої торгівлі як джерела багатства, обґрунтування доктрини активного торговельного балансу, мета якої — "багато продавати — мало купувати";

- пошук шляхів збагачення нації на основі нееквівалентності зовнішньоторговельного обміну та антагонізму економічних інтересів конкуруючих на світовому ринку держав. На світову торгівлю дивились як на боротьбу між державами щодо того, якій з них вдасться забрати собі найбільшу частку з існуючого у світі золота та срібла. У цьому змаганні жодна нація не може що-небудь придбати, не примусивши інші нації втратити або, в крайньому разі, не перешкодивши їм придбати стільки ж. Нації стояли одна навпроти іншої як скнари, обхопивши двома руками дорогий їм грошовий мішок і з заздрістю і підозрілістю озиралися на своїх сусідів.

- вмотивування процесу становлення національних держав, необхідності сильної централізованої влади та активної діяльності уряду з накопичення багатства країни у грошовій формі;

- трактування сфери виробництва (сільськогосподарського та мануфактурного господарства) як передумови успішного розвитку торгівлі, джерела постачання товарів, необхідних для продажу;

- обґрунтування необхідності забезпечення високої зайнятості населення на основі переконання, що імпортні товари (сировина, напівфабрикати) є капіталомісткими, а експорт готових виробів передбачає інтенсивне використання праці;

- започаткування позитивного знання, створення умов для переходу від сприйняття економічних явищ на рівні здорового глузду до їх наукового осмислення та аналізу.

3. Основні етапи меркантилістської доктрини

Великі географічні відкриття і пов'язаний з ними нечуваний розвиток міжнародної торгівлі привели до витіснення натуральної форми господарства товарною формою. Економічна сила не тільки окремих господарських одиниць, а й цілих держав починає вимірюватися безпосередньо їхніми грошовими ресурсами. **На основі цих нових економічних процесів і явищ формується вчення меркантилізму:** 1) гроші розглядаються як абсолютна форма багатства;

2) об'єктом дослідження є виключно сфера обігу;

3) джерело багатства (в грошовій формі) - це зовнішня торгівля та видобування благородних металів.

У своєму розвитку меркантилізм пройшов два історичні етапи:

- ранній меркантилізм, якому відповідає теорія грошового балансу та утвердження монетарної системи (14 - 15 ст.);

- пізній меркантилізм, якому відповідає теорія торговельного балансу та утвердження мануфактурної системи (16-17 ст.).

Ранній меркантилізм (монетарна система) виник до початку епохи великих географічних (відкриттів і був актуальним до середини XVI ст.

Найбільш відомими представниками раннього меркантилізму були англієць В. Стаффорд (1554-1612), італійці Г. Скаруффі (1519—1584), Б. Даванцаті (1529—1606) та ін.

Центральним пунктом економічного учення ранніх меркантилістів була доктрина активного грошового балансу, спрямована на обґрунтування політики накопичення золота та срібла у національних масштабах шляхом жорсткої регламентації грошового обігу та зовнішньої торгівлі. Відповідно до цього ставилось завдання збільшення (за можливості) видобутку золота та срібла, а також заохочення припливу грошей із-за кордону при одночасному утриманні та збереженні їх всередині країни.

Згідно з доктриною активного грошового балансу (монетарною системою):

- категорично заборонялося вивезення золота та срібла за межі країни;
- стимулювалося вивезення товарів за кордон та продаж їх за максимально високими цінами;
- всебічно обмежувався імпорт шляхом запровадження високих митних зборів на товари, що ввозяться;
- діяльність іноземних купців підлягала строгому контролю.

Стаффорд Уільям (1554-1612) - англійський економіст, представник раннього меркантилізму.

Передбачуваний автор памфлету ***«Короткий виклад деяких звичних скарг різних наших співвітчизників»*** (опублікований в 1581 р. під ініціалами W.S.).

На думку автора памфлету, в якому полемізують лицар, купець, ремісник, фермер і богослов, багатство країни визначається активним грошовим балансом.

Економічні погляди Стаффорда:

- рішення багатьох економічних проблем бачив в забороні вивозу благородних металів;
- у регламентації торгівлі з метою обмеження імпорту (особливо мануфактурних виробів і предметів розкоші);
- у заохоченні господарської діяльності, пов'язаної з притокою в країну грошей;
- відстоював розвиток вітчизняної промисловості;
- був супротивником орієнтації і на сільськогосподарське виробництво, вважаючи, що вивіз готових промислових виробів (наприклад, сукно) в порівнянні з вивозом сировини (наприклад, шерсть) більшою мірою сприяє зростанню зайнятості і збільшенню багатства країни;
- засуджував псування монети, що приносить вигоду державі, але що

має своїм результатом підвищення цін і погіршення матеріального положення народу;

- виступав проти номіналізму, доводячи, що держава не може на свій розсуд визначати вартість монети;
- прихильник металевої теорії грошей, ототожнював гроші з благородними металами.

Гаспар Скаруффі (1519-1584), будучи професійним банкіром, написав у 1582 році *«Роздуми про монету і справжню пропорційність між золотом і сріблом»*, де розвивав ідеї, близькі до монетаризму. **Скаруффі запропонував:**

1. Проект скликання загальноєвропейської конференції під керівництвом папи або імператора з метою налагодити грошовий обіг у міжнародному масштабі.

2. У різних країнах, а іноді й у різних регіонах в межах країни, існували різні грошові системи, що звичайно ускладнювало розрахунки і перекази грошей з одного місця в друге.

3. Запропонував встановити єдину загальноєвропейську грошову систему, визнати золото та срібло валютними металами, прирівняти одну вагову частину золота до 12 вагових частин срібла.

4. На відміну від інших монетаристів рекомендував ліквідувати національні бар'єри, що обмежують обіг; золото і срібло трактував як звичайні товари.

Ранній меркантилізм існував в Європі до великих географічних відкриттів (Південна і Північна Америка). В цей час заборона вільного вивозу золота й срібла за продані товари стала гальмом дальшого розвитку міжнародної торгівлі.

Однак впровадження рекомендацій раннього меркантилізму в практику ряду європейських країн не дало очікуваного результату.

У середині XVI ст. економічний розвиток європейських держав зазнав суттєвих змін:

- великі географічні відкриття, приплив золота і срібла з Америки призвели до "революції цін", ліквідації "грошового голоду" і бурхливого розвитку торгівлі;

- поступово з'явилося усвідомлення необхідності більш гнучкої та конструктивної економічної політики держави та зміщення акцентів у розумінні способів накопичення грошового багатства зі сфери грошового у сферу товарного обігу.

Відтак концепції грошового балансу була протиставлена доктрина торговельного балансу, висунута пізніми меркантилістами.

Пізній меркантилізм (мануфактурна система) виник у другій половині XVI ст., досягнувши розквіту в XVII ст.

Його найбільш відомими представниками були англієць Т. Мен (1571 — 1641), французи Ж.Б. Кольбер (1619—1683), А. Монкретьєн (1575—1621), італієць А. Серра (XVI—XVII ст.) та ін. Для пізніх меркантилістів основним джерелом збагачення нації була зовнішня торгівля, у ході якої необхідно було забезпечити перевищення вартості вивезених з країни товарів над вартістю товарів, що ввозяться.

Пізній меркантилізм - базувався на теорії «торгового балансу», згідно з якою держава тим багатіша, чим більше надлишок вивезених товарів над ввезеними.

В свою чергу перевага експорту над імпортом (активний торговий баланс) веде до припливу золота й срібла з-за кордону (активний грошовий баланс).

Для цього використовувалися:

- стимулювання виробництва товарів на вивіз;
- сприяння посередницькій діяльності купців своєї країни за кордоном - перепродаж там іноземних товарів;
- заборона ввезення предметів розкоші;
- «протекціонізм» у торгівлі, а саме заохочування до експорту місцевих товарів, і разом з тим високе мито щодо імпорту;
- гроші - не тільки засіб нагромадження, а й засіб обігу.

Найбільш стисло і точно суть меркантилізму викладена в книзі **Т. Мена «Багатство Англії у зовнішній торгівлі, або баланс нашої зовнішньої торгівлі як принцип нашого багатства» (1664 р.):**

1. Істинний меркантиліст Т. Мен бачив багатство переважно в його грошовому виразі - у золоті і сріблі. На його поглядах позначилась належність до багатого купецтва. Як окремий торговець пускає в обіг гроші, щоб вилучити їх з прибутком, так країна має збагачуватися шляхом торгівлі, забезпечуючи перевищення вивезення товарів над їх ввезенням. Розвиток виробництва він розглядав як засіб розширення торгівлі.

2. Т. Мен, хоч і визнавав, що приплив дорогоцінних металів підвищить внутрішні ціни, все ж наполягав саме на цьому положенні. Він був переконаний, що товар потрібно «продавати якомога дешевше, аби лише не втратити збуту...». Що ж до збільшення ввезення у країну товарів за готівку, то вигоду Т. Мен вбачав у тому, що досягнуте збільшення товарів вреїті-реїт після вивезення цих товарів знову за кордон перетвориться у ввезення значно більшої кількості грошей.

3. Т. Мен, як і інші меркантилісти, був далекий від намагання створити певну «систему» економічних поглядів. Однак економічні думки мають свою логіку, і Т. Мен, відображаючи реальність, змушений був оперувати такими теоретичними термінами, як товар, гроші, прибуток, капітал тощо. І намагався при цьому встановити причинний зв'язок між ними.

Теоретичні основи меркантилізму у Франції були закладені у **«Трактаті політичної економії» (1615)**, автором якого був відомий **Антуан Монкретьєн**. Саме він вперше ввів у соціально-економічну літературу термін **«політична економія»**.

Автор «Трактату політичної економії» передбачав:

- найбільш корисним станом вважав купців, а торгівлю характеризував як мету ремесла;
- активне втручання держави в економіку розглядав як найважливіший фактор нагромадження, зміцнення і розвитку господарства країни;
- рекомендував розвивати мануфактури, створювати ремісничі школи, підвищувати якість виробів і розширювати торгівлю товарами національного виробництва, витісняючи з французького ринку іноземних купців.

Програма А. Монкретьєна передбачала розширення зовнішньої експансії Франції. Вона частково відображала монетаризм, а також ідею активного торговельного балансу.

Антоніо Серра (XVI-XVII ст.), відомий автор «Стислого трактату про причини, які можуть привести до достатку золота і срібла у країнах, що не мають копалень».

Економічні погляди Антоніо Серра:

1. Відкидає концепцію монетаризму і дотримується теорії «торгового балансу».
2. Засуджує заборону вивозу грошей і регламенти їх обігу, втручання держави в економічне життя. Як приклад наводив Венецію, яка має достатньо грошей завдяки тому, що розвиває свою промисловість, веде широку торгівлю.
3. Наявність грошей у державі, що не має копалень, ставиться у залежність від розвитку ремесла, працелюбства та винахідливості населення, розмаху торгівлі, політики уряду.
4. Підкреслював важливість для «держави мати удосталь золото і срібло як для народів, так і для государів».

5. Розглядав засоби, які можуть привести до достатку дорогоцінних металів.

6. Засоби ділив на два роди: природні і штучні.

7. Під природним засобом розуміється наявність в державі золотих і срібних копалень.

8. Штучні засоби ділив їх на специфічні і звичні.

9. Специфічними засобами є ті, які властиві певній державі. Вони можуть доставити державі достаток золота і срібла, по-перше, в результаті вивозу надлишку продуктів сільського господарства, вироблюваних в країні, над кількістю необхідним для задоволення її потреб. Цей засіб називаються специфічними виходячи з тих міркувань, що не всяка держава володіє цим надлишком. Іншим специфічним засобом є місцезнаходження країни.

10. Звичні засоби, тобто засоби, застосовні до будь-якої країни в цілях забезпечення її достатком дорогоцінних металів підрозділяє на чотири головні групи:

- а) кількість ремесел;
- б) характер населення;
- в) розміри торгівлі;
- г) політика правителів.

11. Підкреслював, що ремесла є головним у ряді засобів, що приводять до достатку грошей в державі і місті, якщо вони виробляють товари в об'ємі, що перевищує внутрішні потреби.

12. Віддавав перевагу ремеслам перед землеробством. Ремеслам треба надавати усіляке сприяння і заступництво.

13. Важливе місце в числі звичних засобів, необхідних для достатку грошей в країні відводить політиці правителя. Указує на всю складність дії політичного чинника як засобу, що забезпечує достаток грошових скарбів в країні.

14. Правителю доводиться проявляти велику пильність, обачність, він повинен володіти даром передбачення, оцінювати можливі наслідки політики, що проводиться їм.

15. Надає політичному чиннику виняткове значення в справі збільшенні кількості грошей в країні, що, є заставою збагачення і благоденствування держави.

Меркантилізм як течія економічної думки ще не є економічною наукою. Його, доктрина зводиться до практичних рекомендацій щодо накопичення приватного і національного багатства.

Проте хоча меркантилісти були скоріше політиками, ніж теоретиками, їх заслуга у виникненні класичної політекономії неабияка:

✓ по-перше, перед наукою було поставлене питання про джерело багатства;

✓ по-друге, накопичено багато фактичного матеріалу щодо виникнення капіталістичного господарювання.

Пізні меркантилісти відстоювали:

- політику протекціонізму, спрямовану на досягнення активного торговельного балансу і захоплення зовнішніх ринків;

- обґрунтовували необхідність не адміністративних, а економічних заходів реалізації цієї мети:

- державної підтримки вітчизняного виробництва, заохочення створення мануфактур, торговельних компаній, акціонерних товариств, регулювання експортно-імпортних операцій через систему митних заходів, встановлення заохочувальних премій вітчизняним товаровиробникам тощо.

Слід зазначити, що ототожнюючи багатство з грошима, пізній меркантилізм (на відміну від раннього) вбачав головну функцію грошей не у накопиченні скарбів, а у постійному їх русі, обігу. По суті гроші трактувались

як капітал, висувалась вимога всілякого прискорення їх руху у сфері зовнішньоторговельного обміну з тим, щоб вони приносили нові, більші гроші.